

чение имат размишленията на автора, основаващи се върху Далчевата поезия от „парижкия“ му период (1928) и след него, включени в „Ангелът на Шартър“ (1943), за социалната ѝ основа, върху която естествено се преливат индивидуално-личностни и обществени теми и сюжети, ежедневни и „вечни“ проблеми на човешкото битие. Те, както и новите творби на Далчев, създадени през последните две десетилетия от живота му, закръглят представата за един — по думите на Каролов — „ярък и своеобразен творец-новатор, мислител, хуманист и моралист, изминал съзнателно своя самостоятелен път на развитие“. Извън лите-

ратуроведските си достойнства монографията на автора е ценна и заради последователно разкрития път на развитие на Атанас Далчев, в чийто основи наред с големия талант, със здравия и силен характер е и убеждението да се търси брод през времето там, където зоват мисълта и сърцето. Именно тези моменти от творческата и гражданската биография на поета му отреджат непременно значение и в миналия, и в днешния ден на българската поезия.

Стефан Влахов-Мицов

„ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО В СИСТЕМЕ КУЛТУРЫ“, сборник. М., Наука, 1988 г.

Сборникът „Литература и искусство в системе культуры“ (Москва, Наука, 1988 г.) съдържа доклади от конференцията, организирана под същия наслов от Научния съвет на АН на СССР по история на световната култура и проведена през ноември 1986 г. в Москва. Както и самата конференция, сборникът е посветен на 80-годишнината на големия съветски учен акад. Дмитрий Сергеевич Лихачов. В него са намерили място работи на учени от различни поколения, представящи една обща, много силна и изключително плодотворна тенденция в съвременната съветска литературна наука — тенденцията в конкретния факт на литературата или изкуството да се открие целостта на културната ситуация, духът на епохата, а следователно — и дълбинните причини за появата на този факт. Тази тенденция присъства и в най-детайлните, и в общетеоретичните, почти тезисни понякога изследвания, представени в сборника. В този смисъл заглавието „Литература и искусство в системата на културата“ най-точно изразява общото в изследователските търсения независимо от разнобразните в творческите подходи и методологическите постановки.

В седемте дяла на сборника, обединяващи 62 статии на учени от 6 страни, са засегнати проблеми на литературата и изкуството от античността до наши дни.

Първият раздел включва две статии, посветени на юбилеяра. Статията на Т. Б. Князевска „Литературата, изкуството, културата в изследванията на Д. С. Лихачов“ очертава основните принципи в научното творчество на Лихачов: „принципът за хуманитарното знание като точно знание и като просветителство“ (с. 7) и „човекът като център и смисъл на творческата дейност, човекът като творческо начало“ (с. 8), който е и герой, и адресат в трудовете на Д. С. Лихачов. Именно тези принципи определят основните черти на неговите изследвания: морален максимализъм, предявяван не само към него самия, но и към събеседниците му; непримиримост и твърдост по отношение на отстояваните позиции; диалогичност, способност и желание на автора

да разбере и оцени мненията и мислите на своя събеседник. Князевска подчертава и необикновеното стилистично богатство в трудовете на Д. С. Лихачов и най-важното — разбирането на учения за действения патриотизъм, определящо неговите научни позиции и неговото просветителство, за истинския патриотизъм като процес, в който обогатяваш другите, обогатявайки себе си духовно. Според нея това разбиране на Лихачов определя патоса на научните му дирения: „Културата трябва да бъде открита“ (с. 10).

Статията на Е. С. Лихтенщайн „Коректорът — академик Дмитрий Лихачов“ изразява в три думи предмета на изследванията и любовта на Д. С. Лихачов — книгата, културата, човека; отбелязва значението на коректорската практика в развитието на учения и завършва с цитати от книги на учения, очертаващи неговото творческо верую: „Отнемете от човека всички негови знания, цялата му „ерудияция“, но ако у него остане интелектуалната способност за възприемане на най-разнообразните култури на нашето земно кълбо — съвременни и минали, то тази способност е качество, което ние наричаме интелигентност — качество забележително и истински „миролюбиво“ (с. 16). Този последен цитат ни уверява още веднъж, че каквато и да е темата на научните изследвания на Д. С. Лихачов, в неговите научни трудове винаги се усеща духът на времето, в което живее и твори ученият, съпричастие то към проблемите на това време — а това безспорно е качество на големия учен.

Вторият раздел, посветен на проблеми на античната култура, започва със статията на А. Ф. Лосев „Теория на творческата фантазия в античната естетика“, в която се анализира ролята на философите неоплатоници и поспециално на Прокъл за развитието на представата за творческата фантазия. Лосев очертава съществуващите в античността традиции за възприемане на фантазията — като чисто чувствена или като реторическа дейност. Новото, което според автора внася Прокъл в развитието на проблема за фантазията, е в разглеждането ѝ като продукт на чисто ум-

свената, интелектуалната област: „Прокловата фантазия е фантазия на самия космически и надкосмически интелект, а този интелект е за Прокъл висша реалност“ (с. 23). В края на своята статия Лосев подчертава разликите в разбирането на фантазията от Прокъл и от немските романтици. Докато за Прокъл фантазията е продукт на самата обективна действителност (каквото е за него космическият разум), то немските романтици разглеждат фантазията като рожба на човешката личност. Патосът на статията е в определяне на точното и несъмнено важно ключово място на Прокъл в развитието на теорията за фантазията. И може би затова за читателя остава последната крачка в проследения ред от заключения — веднъж утвърдена като продукт на активното творческо, съзидателно мислене, фантазията естествено се свързва в теориите на немските романтици с човешкото мислене, с творческите способности на човешкия разум. И това е естествен път в развитието на представата за фантазията през вековете.

Статията на С. С. Аверинцев „Проблемът за индивидуалния стил в античната и византийската реторическа теория“ очертава важни моменти в процеса на откриване и осмисляне на индивидуалния стил като естетическа реалност. Авторът подчертава, че липсата на рефлексия върху индивидуалния стил означава и отсъствие на реален проблем за авторството: най-често въпросът за автора се подменя с въпрос за авторитета и следователно става дума „не за това, кой е изразил в текста своята индивидуалност, а само за това, кой гарантира за доброкачествеността на текста“ (с. 25). „Откритието“ на естетическата значимост на индивидуалния стил Аверинцев свързва с практиката на реторските школи, а здравите традиции на реторическото обучение са помогнали „откритието“ да проникне от античната във византийската култура. В края на статията си авторът обръща внимание на възможностите за заблуда от страна на съвременните изследователи, занимаващи се с проблема — заблуда, която се дължи на недооценяването на всички нови смислови моменти, които вековете са натрупали в понятието „индивидуален стил“.

Третият раздел, посветен на проблеми на културата във Византия, се открива със статията на З. В. Удалцова „Приносът на византийската култура в културното развитие на Европа“. В началото на своето изследване авторката разглежда някои общотеоретични въпроси на историята на културата, като решението им се търси в плана на съвременната марксистка методология на науката. Това са проблемите за границите на понятието „култура“, за иззявяването на общото и особеното в единия процес на културно развитие, за културните влияния, за ролята на традициите и новаторството в развитието на културата. Втората част от статията е посветена на разграничаването на византийската култура от останалите европейски средновековни култури — необходима крачка при изсявяване на византийския принос в общата европейска култура. В пос-

ледната част от статията се разглежда влиянието на византийската култура върху културата на Древна Русия. Но изтъкнатите от авторката характерни черти на проникването на византийската култура в Русия очертават едно противоречие. От една страна, самата авторка подчертава, че Русия се обръща към Византия като към страна, най-напреднала в своето културно развитие, а от друга, културният контакт на Древна Русия с Византия се характеризира с черти като целенасоченост, осъзнатост, творческо преосмисляне, усъщностено и целенасочено съпротивление срещу опитите за духовно подчинение, което води до извода, че културният контакт между Древна Русия и Византия е контакт между равни култури. И последното възразение, което предизвиква тази статия: в утвърдението за тесни културни контакти между Древна Русия и Византия не е оставено място за уточнение на възможните културни посредници между двете страни. В статия, посветена на Д. С. Лихачов, това звучи малко странно.

Статите на Я. Н. Любарски „Проблеми на еволюцията на византийската историография“ и „Византийският роман в системата на културните ценности на средновековието“ на А. Д. Алексидзе предлагат нови гледни точки към проблема за еволюцията на двата жанра — на историографията и на романа. Според Любарски паралелното съществуване на „хрониките“ и „истории“ продължава докъм Х в., след което започва еволюцията на хроника в история, макар самите хроники да не изчезват от византийската литература. А Алексидзе търси доказателства за съществуването на романа като живо явление в литературния живот на средновековието в промените, които настъпват в него в сравнение с античния му предшественик. Според автора тези промени са особено важни за съхраняване на жизнеността на този литературен жанр: промяна в концепцията за любовта и пренасяне на конфликта вътре, във взаимоотношенията на героите.

В статията си „Литературните „салони“ в късната Византия“ И. П. Медведев разказва за една форма на културен живот в късна Византия, която до голяма степен изтистрира културните кодове на своята епоха: за т. нар. театри — неофициални литературно-философски учени общества, за които могат да се намерят интересни сведения в писмата на видни дейци на византийската култура. Медведев определя византийските литературни салони като организация на определена част от византийската интелегенция, обединена от общност на научни, естетически и идеологически стремежи, ярко изразяваща „стила на живот и стила на мислене на епохата“ (с. 58).

Статията на К. Н. Юзбашян „Събирателният образ на преписвача в колофоните на арменските ръкописи“ също привлича вниманието с по-новата гледна точка на автора, който разглежда приписките в арменските ръкописи като „христоватен пример за следване на литературния етикет“ — от една страна, „приписките се отнасят до конкретни ли-

ца", а, от друга, „съвсем очевиден е избирателният характер на данните, които авторът смята за възможно и необходимо да включи в приписка“ (с. 70).

В четвъртия раздел, включващ статии, обединени от теоретичната си насоченост, се открояват изследванията на Е. М. Мелетински и А. Я. Гуревич.

Статията на Мелетински „Проблеми на сравнителното изучаване на средновековните литератури“ разкрива големите възможности за сравнително-типологически изследвания, които предлагат средновековните литератури. Авторът подчертава, че стадиални типологически сходства се откриват в средновековните литератури най-вече на жанрово ниво (като има предвид макрожанровете) и дава примери за подобни сходства върху материал от средновековната агиография, приказка, епос. Патосът на тази статия е в преодоляването на едно културно-историческо ограничение, произтичащо от изследванията на големи учени, като Н. И. Конрад, Ш. И. Нудубидзе, В. К. Чалоян, в стремежа за „реабилитация“ на средновековието по отношение на Ренесанса и в областта на сравнително-типологическите проучвания. И затова е естествено тук Византия да бъде „пропусната“. Но в едно бъдещо сравнително-типологическо изследване на средновековните литератури византийската и съседните ѝ славянски средновековни литератури трябва да присъстват, каквито и затруднения да носи това присъствие за изследователя.

Търсенето на човешките измерения на това, което наричаме обществено-историческо развитие, е отличителната черта на изследването на Гуревич „Социология“ и „антропология“ в проповедите на Бертолд Регенсбургски“. Авторът анализира преоценките на традиционните християнски ценности, направени от Б. Регенсбургски в една негова проповед, за да открие „скритото влияние на новата етика на труда и собствеността, формираща се в средновековния град“ (с. 95). Използваният нетрадиционен, нелек и толкова резултатен в случая метод дава възможност на автора да очертае социологичните и антропологичните моменти в проповедта на средновековния духовник, а също и да се докосне до нещо, което всяко поколение жалко ще търси в наследството от минали епохи — тези страни от живота на хората, които са останали далеч от писмените документи на епохата.

Петият раздел обединява статии, посветени на различни страни от културата на Древна Русия.

Естествено е той да бъде открит със статия, посветена на класически паметник от руската древност: „Трагедията на Каспия в X век и „Повест временных лет“ на Л. Н. Гумильов. Авторът предлага методът на дедукцията да се използва по отношение на паметника не само за да бъде възстановена хронологията на събитията, протекали през 885—965 г., но и за да се разбере кои причини са накарали летописца да премълчи събитията от цели осем десетилетия.

„Слово о полку Игореве“ привлича вниманието на двама от учените, представени в сборника. „Бягството на княз Игор от половецкия плен“ е статията на А. Н. Робинсон, в която авторът предлага оригинална хипотеза за действителните събития, съпровождащи пленничеството на княз Игор. А в статията си „Към въпроса за пейзажа в „Слово о полку Игореве“ А. С. Дьомин стига до извода, че за реален художествен пейзаж в „Словото“ не може да се говори, а описанията на природата, в които се говори за небо, слънцето, облака, служат като своеобразен „гигантски екран, на който се отразяват действията на героите“ (с. 145). Естествено в центъра на вниманието на учения е първата картина на „Словото“, която според него също не може да бъде разглеждана като истински художествен пейзаж поради известна неопределеност и символичност на изобразението. И тъкмо тази първа картина от „Словото“ ни кара да видим в друг план интересните наблюдения на Дьомин. Безспорна е епическата същност на „Словото“. И ако си припомним класическото определение на епоса — овладяно време и пространство, — ще можем да видим в словата за Боян и в отгласването на автора на „Словото“ от Боян като разказвач, от една страна, задаването на координатната система на традиционното епическо повествование и, от друга, отгласването от това традиционно епическо повествование.

В статията си „Литературата като изразител на естетическото съзнание на Древна Русия“ В. В. Бичков анализира естетическата реакция на древния русин към откриващата се пред него огромна духовна култура на християнството. Авторът стига до извода за изострена естетическа реакция към новото, за активно приобщаване към постиженията на световната култура и нарича епохата на Киевска Русия „щастливо време на безкрайни открития“ (с. 135). Псетичното изложение в статията на Бичков поражда обаче едно съмнение (подобно съмнение е изразено по друг начин в статията на Юзбашян) — в каква степен написаното от староруските книжовници (а Бичков се опира на него) е отглас на собствените им естетически преживявания и в каква — резултат от действието на литературния етикет.

В подобен (но по-безспорен) план на анализ е построено изследването на Б. А. Успенски „Отношението към граматиката и реториката в Древна Русия“. Авторът изтъква, че протестът срещу „външната мъдрост“, толкова популярен в Русия през XVI и XVII в., е израз на определена идеологическа позиция — на отказ от възможността (и опасността) „да се манипулира смисълът и по този начин да се моделира самостоятелен свят“ (с. 216).

Статияте на П. Динев и Св. Николова анализират проблеми на възприемането на една творба (един автор) в чужда литература. П. Динев анализира историята на българските преводи на „Слово о полку Игореве“ като своеобразна история на възприемане, на проникване на творбата в културния живот на България. Св. Николова изследва разпространението и значението на творчеството

на Климент Охридски в епохата на средновековното. Анализът на проникването на Климентовото творчество в културите на съседните народи се извършва в няколко насоки — анализ на преписваческите традиции, на литературното обръщение на Климентови творби наред с произведения на родни автори, анализ на преводите и на опитите за компилация или за творческо използване на Климентовото литературно наследство.

Шестият раздел обхваща изследвания върху различни страни на средновековното изкуство. Особено интересни в него са статиите, хвърлящи мост между проблемите на изкуството и литературата — те допълват представата ни за средновековната култура като цялостен, хармоничен, взаимнодопълващ се комплекс от слово и изкуство, възпяващо словото. В статията си „Темата за премъдростта в източноевропейската средновековна култура и нейното наследство“ И. Ф. Майендорф разглежда развитието на идеята София-Премъдрост в храмовото изкуство, но се опира и на литургични текстове. В „Изкуството на Киевска Русия в общоевропейския културен процес“ В. Г. Пуцко разглежда интериора на храма като най-ярка проява на ансамбловия характер на изкуството в Киевска Русия. А в статиите на И. А. Кочетков, М. И. Милчик и С. П. Белов, посветени на иконописта, не само се прави връзка със средновековната християнска литература, но и се използват някои от методите на съвременното съветско литературознание.

„Средновековната и староруската култура, преоценката и размисълът над основните им принципи заемат сега едно от водещите места в умствения живот. Причината е може би в това, че изследвания от такъв характер се повиха като отговор на известна неудовлетвореност от съвременността; примерите от тези култури особено ярко показват изменението, относителността на всяко естетическо възприятие“ (с. 261) — утвърждава Ф. Лесур в статията си „Към проблема за двойствеността на естетическото възприятие: за едно съвременно тълкуване на романския стил“. Авторът подчертава, че относително адекватната представа за културните процеси през средновековието, която изграждат съвременните медиевисти, е възможна само като натрупване на резултатите от множество най-разноо-

бразни, противоречиви понякога гледни точки и научни методи на изследване. Когато са творчески и вдъхновено следвани, те само обогатяват картината на изучавания свят.

Седмият раздел включва изследвания върху руската класическа и съветска литература. Ние знаем, че това е тема, която също не е чужда на Д. С. Лихачов, помним проникновените му есета за поетиката на Достоевски и Пастернак и затова изследванията на младите му колеги заемат естествено си място в сборника. Повечето от статиите в раздела разглеждат детайли от литературното наследство на класиците на руската литература. Но, взети заедно, решенията на частните въпроси дават възможност да се изяснят някои методологически проблеми на литературната история. Такова е изследването на Ю. М. Лотман за Пушкин и френската литература, на С. В. Белов върху „Легендата за великия инквизитор“ в „Братя Карамасови“, на М. Л. Гаспаров върху един лермонтовски стихотворен размер.

Изключителното разнообразие от теми и подходи прави особено трудна задачата за обобщение на тенденциите, методите, перспективите за изследване, представени в сборника. Авторите са вдъхновени от многообразието и разнопосочието на културните процеси, станали обект на изследванията им, и това многообразие струи от целия сборник.

И още една причина особено затруднява задачата за обобщение в края на това белло представяне на сборника — в него изпъкват личностите. Това се отнася не само за утвърдените представители на съветската литературна наука, чието име само е достатъчно за представянето на сборника, а и за по-младите учени, извоювали вече правото си да бъдат смятани за продължители на научните традиции на Дмитрий Сергеевич Лихачов. Именно това ярко присъствие прави посвещението на сборника адекватно и неформално. Защото личността се откроява и в цялостното научно творчество на Д. С. Лихачов. Споделен или творчески възприет, стремежът към диалогичност, към отвореност и откритост на научното изследване максимално доближава звученето на сборника до патоса на научните изследвания на самия юбиляр.

Стоянка Бабаливска

БЪЛГАРИСТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ЧЕСТ НА ПРОФ. РОЖЕ БЕРНАР (REVUE DES ÉTUDES SLAVES. T. LX, P. 2. EN HOMMAGE À ROGER BERNARD. ÉTUDES BULGARES. Paris, 1988)

По повод навършването на 80 години от рождението на видния френски българист Роже Бернар на 5 август 1988 г. Институтът за славистика, Институтът за народите от Съветския съюз и от Централна и Източна Европа, както и Институтът за източни езици и цивилизации в Париж ознаменуваха тази

годишнина чрез посвещаването на т. LX, ч. 2 на „Revue des études slaves“ в негова чест. С тази задача се зает проф. Жак Фьойе, ръководител на Катедрата по българистика при Института за източни езици и цивилизации и ученик на юбиляря. В съответствие с преподавателската и научноизследователската дейност на Р. Бернар